

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

Z. KOVÁCS ZOLTÁN

„Mert vesztni fog, bizony, ki nyer”

A Romhányi töredékességéről

Az irodalomtörténeti értelmezésnek mennyiben kell számot vetnie a műveknek az értelmezés jelenére vonatkozó következményeivel? Hozzá tartozik-e Gyulai Pál verses regényének értelmezéséhez a kiegyezés(ek) értékelése?¹ Azt, hogy az irodalomtörténeti olvasatok nem következmény nélküliek, jól mutatják a magyar irodalom történetében a szabadságharcokat és a kiegyezéseket értelmező művek értelmezései. A 19. századi magyar irodalom jelentősebb verses regényei közül *A déli-bábok hőséneke* és Gyulai Pál *Romhányijának* jelentését meghatározza az, hogy olvasójuk miként értelmezi a művek egymással összefüggő szabadságharc-, illetve kiegyezés-értelmezését. (Arany János *Bolond Istókja* a szöveg jelentését alapvetően befolyásoló narrátori reflexió révén, *A nagyidai cigányokra* vonatkozó megjegyzésekkel teszi értelmezésének részévé a szabadságharc megítélését.)

Gyulai Pál verses regénye, a töredékben maradt *Romhányi* a Kossuth és Görgey megítélése körül zajló vita megjelenítésének módja miatt váltott ki heves reakciókat. A Görgey rehabilitációját ért bírálatokra

¹ Kövér György éppen a magyar nemzetkarakterre hivatkozó idézettel fejezi be azt az esszéjét, amit a kiegyezés 1988–1990-es átértelmezésének szentel. KÖVÉR György, *Kiegyezés: Egy újírt forgatókönyv. Historizáló sémák a magyar átalakulásban* = *A kiegyezés*, szerk. CIEGER András, Bp. Osiris, 2004, 390.

adott válasznak azonban nem a politikai meggyőződés védelme vagy indoklása képezi a gerincét, hanem Gyulai írói személyének a Deákpárttól, illetve a *Budapesti Szemlé*nek a háttérként szolgáló intézménytől, az Akadémiától való elkülönítése.² A polemikus cikkel szemben a *Romhányi* utolsó énekében a narrátor igyekszik úgy elbeszélni a vitát, amit egy társaság Telegdi kastélyában „Negyvenkilenc őszen, telén” (IV. 3.)³ Kossuthról és Görgeyről folytat, hogy mindkét ellenkező vélemény egyenlő teret kapjon. Igaz, az ének első szakaszaiban olvasható, az elbeszélő jelenéből származó ellenzéki vélemény minősítése (mely szerint még a Bach-korszak is jobb volt a kiegyezésnél, mert akkor legalább remélni lehetett),⁴ valamint Romhányinak a forradalom alatti fejlődésével hitelesített fölszólalása a vitában Geréb, „a szélső elvek buzgó híve” ellen (aki egyedül Görgeyt tartja a bukás okának), olyan szövegkörnyezetet teremt a vita leírásának, amely a szerzői megnyilvánulások figyelembe vétele nélkül is utal az elbeszélőnek rokonszenvesebb magatartásra.⁵

Romhányi karaktere nélkülözi a *Bolond Istók* első énekének hősnélküliségét,⁶ ugyanezen mű második énekének életrajziségát vagy *A déli-*

² „A Deákpárttal szoktam ugyan szavazni a pest–józsefvárosi kerületben, s néhány cikket is írtam az 1867. XII. törvénycikk mellett, de arra nézve, hogy a magyar történelem valamelyik pontjáról hogyan gondolkozzam és költői beszélyemet hogyan írom meg, nem szoktam tanácsot kérni a deákpárttól, s a párt programja erre nem is kötelez.” Gyulai Pál, *Az „Egyetértés” és „Ellenőr”-nek* = Gy. P., *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, 197.) Válaszcikkében Gyulai azt is jelzi, hogy bár Kossuthnak és Görgeynek is megvoltak az erőnei, a jelenben Kossuth követ el hibákat a visszavonult Görgeyvel szemben.

³ A *Romhányi*ból vett idézetek a következő kiadásból valók: GYULAI PÁL, *Romhányi* = Gy. P., *Munkái*. 1. köt. *Költemények*, Bp., Franklin, é.n.

⁴ „A jelent nem a múlthoz mérik, / Lelkők képzelt jövőben él, / S ha mind azt könnyen el nem érik, / Mit büszke vágyuk hön remél: / Megszállja őket a bű-bánat, / Egy pár könnyesepp tengerré árad...” (IV. 2.)

⁵ Ezt erősíti az is, hogy amikor Kossuth Lajos neve rímhelyzetbe kerül, akkor a „bajos” szóra rímeltetve szónokivá válik a kérdés: „Nem könnyü győzni, sőt felette / Nehéz, hol szólni is bajos: / E hont ki az, ki tönkretette, / Görgei vagy Kossuth Lajos?” (IV. 17.)

⁶ Erről lásd Imre László kitűnő tanulmányát: *Minden emberi és költői konvenció ellenében = Forradalom után – kiegyezés előtt*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Gondolat, 1988, 40–57.

bábok hőse Húbelé Balázsának meglehetősen kérdéses nemzetkarakteri példázatosságát. Az első énekben a felszínes arisztokrata főhős, aki a politikai radikalizmust is inkább unalomból, hiúságból és Matildjának meghódítása-megtartása érdekében választja, a szabadságharc alatti kudarcai nyomán honvédnek áll és hősként harcolja végig a szabadságharcot. Bár e változás oka is „harag vagy szégyen”, az I. ének 59–60. szakaszaiban jellemzett Romhányi végre „valódi férfi, valódi honfi” lesz, s Matilddal való szakítása miatt immár „a szerelem nem vonta el.” Az elbeszélő kitérői később többször is megerősítik a Romhányi és a narrátor felfogása közti szoros kapcsolatot, különösképpen amikor az elbeszélő jelenét uraló téves szabadságharc-értelmezésekre vonatkoznak. (II. 4., III. 23.) A harmadik ének elején pedig (III. 3–4.), látszólagos elkülönítésként („Ezt én mondom, és nem Romhányi”) kinyilvánításra kerül az elbeszélő és főhőse véleményének azonossága („De így érzett ő is talán”), mégpedig a nemzeti karakter alapján („Hazáját most jobban szerette, / (...) / Magyar természet, öröklötte, / (...) / S csak akkor csüggünk igazán, / Ha tönkre tettük, a hazán”). A harmadik ének nagyobb része aztán Romhányi „kettős bújának” (IV.6.) másik okát, az Ilonkával való kapcsolatának alakulását taglalja, hogy a töredék utolsó éneke a Kossuth és Görgey megítéléséről folytatott vita kifáradásával záruljon.

Az elbeszélő jelene a kiegészítést követő időszak, ezt egyértelművé teszi a IV. ének indítása. A jelen radikalizmusának fellépését Romhányi szabadságharc előtti öncélú radikalizmusával azonosító elbeszélő egyértelműsíti az elbeszélő és Romhányi álláspontjainak kapcsolatát: Romhányi élettörténete ekkor az elbeszélői jelenben elutasított magatartásformák meghaladásának allegóriája. Mégis, a *Romhányi-értelmezések* meghaladhatatlan mozzanata, a mű töredékességével való számvetés, folyton kételyekkel töltheti el az értelmezőket, amelyek leküzdése érdekében magyarázatot kell lenni a félbehagyásra. A *Romhányi* félbemaradását (szépirói) elhallgatásként értelmezők erkölcsi állásfoglalásként magyarázták a töredékességet: világnézeti „becsületességként”, a történeti folyamatokkal (a kiegészítés utáni helyzettel) való szembenézként, saját alkatából eredő (a verses regény megalkotása ellenében ható) korlátozottságainak beismeréseként. Dávidházi Péter és Imre László egymás mellett megjelenő *Romhányi-tanulmányai* azonban jól mutatják az etikai értelmezés körén belül lehetséges eltérő irányokat. Imre László az adott kor politikai–kulturális viszonyaira vonatkoztatja a mű poétikai

jegyzeit, összekapcsolva az önismeret szempontját a kompozíció és az időszemlélet szempontjaival.⁷ Dávidházi Péter a kritikusi normák által biztosított játéktér határainak fontosságát hangsúlyozza a *Romhányi* töredékességének értelmezésében.⁸ A következőkben ezt az értelmezési irányt igyekszem bővíteni a kritikusi öndefiníciók vizsgálata révén, hogy ennek alapján tegyem fel újból a *Romhányi* töredékességének jelentőségével összefüggő kérdéseket.

Dávidházi *Romhányi*-tanulmányában kulcsszerephez jut Gyulai kritikai beállítódását meghatározó világnézeti normarendszere, amely végeredményben kizárja egy, a verses regény kritériumainak megfelelő mű megírását. Mindazonáltal jelzi, hogy kettős meghatározottságról van szó: az esztétikai kiindulás szükségessége és a morális szempontok érvényesítése egyaránt meghatározója Gyulai kritikai felfogásának. A Gyulai-féle kritika pontos körvonalazását nehezíti, hogy a *Romhányi* keletkezését megelőző időszakban Gyulai legfontosabb kritikai nézetei viták révén kerültek megfogalmazásra, sőt, az 1860-as évek elejéig az önmeghatározás legalább annyira fontos eleme kritikáinak, mint a „tárgykritikai” összetevő.⁹

Az Erdélyi János egy megjegyzését magára vonatkozó (és azt túlreagáló) 1857-es *Polemikus levelekben* Gyulai a kritika két szélsőséges formáját állítja szembe egymással („epétlen és mulatságos” és „epés és unalmas”). Az „epés és unalmas” kritikusok nélkülözhetetlenek „a termékeny évek vagy a küzdelmek napjai” idején, „nevetségessé teszik a hazafiságot is hazafiságból, ha nézőpontjukba ütközik”, „nem könnyen felednek, nehezen remélnek.” Velük szemben az „epétlen, mulatságos” kritikusok „a művészet és irodalom eclecticusai, epicureusai, kik ren-

⁷ IMRE László, *Gyulai Pál Romhányija*, ItK, 1974/4, 487–496. (A továbbiakban: IMRE 1974.); Uő, *A magyar verses regény*, Bp., Akadémiai, 1990. (Különösen: 180.)

⁸ DÁVIDHÁZI Péter, *Gyulai Pál Romhányija: műfaj és értékelés*, ItK, 1974/4, 496–501. (A továbbiakban: DÁVIDHÁZI 1974.)

⁹ Az irodalomkritika gyakorlatának öndefiníció jellegéhez lásd Dávidházi Péter iker-meghatározását mint „normatív értékelés” és „értékelő normaképzés” kettősségét: *Hunyt mesterünk (Arany János kritikusi öröksége)*, Bp., Argumentum, 1992, 22–39.

desen nem képviselnek irányt, nem tartoznak iskolához.”¹⁰ Gyulaihoz jól érzékelhető módon az utóbbi áll közelebb: ha megelőző kritikus műveire gondolunk, a két évvel korábban megjelent *Szépirodalmi szemlében* hiányolja az „epés, ingerlékeny” kritikát, mely gátat szabhatna a semmit mondásnak, s a nemzeti érzés kihasználásával, a nemzeti hiúság tömjénezésével vádolja a *Pesti Naplót*. A korszakból származó egyéb megjegyzései is azt erősítik, hogy – több kortársával ellentétben – az irodalommal való foglalkozás lényegi összetevőjének tartotta a polémiaiát. A *Polemikus levelek* után a Jósika Miklóssal vitatkozó *Néhány szó a kritikáról* című írásában hangsúlyozza, hogy a kritikának egyszerre kell függetlennek s ugyanakkor világos irányzattal bírónak lennie. Azaz minden műben, véleményben, függetlenül annak politikai vagy esztétikai hovatarozásától, meg kell mutatni a hiányosságokat s az erősségeket, mindezt pedig világos elméleti („elvi”) alapról kell megtennie. Ezért fogalmaz úgy Gyulai, hogy a kritikának „korlátja nem a társadalmi becület és illem”, s az „illetlenség és epéskedés, melyet ti korlátozni akartok, nem valami külsőség, hanem a benső egy része”, „az elvek küzdelmét, az erős meggyőződést, a párthoz tartozást csak a korlátozottság bélyegezheti pártossággá...”¹¹

Gyulai ötvenes évekbeli kritikáiban inkább a kritika státuszát igyekezett tisztázni, a „nemzeti műveltség” emelésének politika feletti célját hangoztatva. A formálódó „irodalmi Deák-párton” belül irodalom és politika elkülönítését szorgalmazza: amikor a többször emlegetett *Néhány szó a kritikáról* 1859-ben Csengery a várható politikai bonyodalmakra hivatkozva nem jelenteti meg, akkor Gyulai jelzi, hogy bár érti a politikai aggályokat, de (irodalom)kritikailag továbbra is érvényesnek tartja állításait (ezért írja a szövegét 1861-ben végül megjelentető Arany Jánosnak is, hogy csak változtatások nélkül járul hozzá a közléshez).¹²

¹⁰ GYULAI Pál, *Polemikus levelek* = Gy. P., *Kritikai dolgozatok, 1854–1861*, Bp., MTA, 1908, 253–257. (A továbbiakban: GYULAI 1854–1861)

¹¹ GYULAI Pál, *Néhány szó a kritikáról* = GYULAI 1854–1861, 351., 357., 360.

¹² Gyulai és Csengery levelezése az ügyben: GYULAI Pál, *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961, 399–401. Aranyhoz írott levele: Uo., 436. Az irodalom rendszerének elkülönülése szempontjából elemzi a Jósika-írás közlésének történetét SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005, 246–250.

Éppen a polemikus jelleg szükségszerűségének belátása alapján hangsúlyozza az érzelmek, az „érzés”, a „lelkesség”, sőt „indulat” jogait a kritikában, melyek képesek a kritikát az olvasóra gyakorolt hatás alapján az irodalmi mű mellé állítani.¹³

A polemikus jelleg konstituáló tényezőként való felfogása elsősorban abból ered, hogy Gyulai a valódi kritika hiányát sokkal jelentősebbnek tartotta egy műfaj művelésének kérdésénél, s alapvetően morális indítékokból kárhoztatta. A kritika (mármint az elvszerű polemikus kritika) hiánya ugyanis a nemzeti irodalom fejlődését veszélyeztette, aminek súlyos következményeket tulajdonítottak a korszakban a nemzeti „polgárosodásra” (Kemény), a „műveltség fejlődésére” (Gyulai) nézve, mégpedig a magyar irodalom nemzetfenntartásra való „felhatalmazottsága” miatt.¹⁴ Kemény Zsigmond 1853-ban hosszan fejtegeti, hogy ha „őhajtunk irodalmunk által nemzeti polgárosodásunkra állandóan hatni, ne hagyjuk ki számításainkból a kritika emelését.” Kemény számára a kritikus „világos iránnyal” rendelkezik, az irányzatából származó elveket „szigorú következetességgel és részrehajlatlansággal alkalmazza”, s

kétféle öntudatos munkásságot idéz elő: egyiket a műelmélet mezején a vele polemizálókat folytatók által, a másikat a gyakorlati téren, oly productív szellemek által, kik alkotásaikkal igyekeznek a szűk látókörű kritikust megcáfolni.¹⁵

Kemény idézett megjegyzései után két évvel Gyulai a *Szépirodalmi szemle* teljes első részét, s harmadik rész bevezetését is a kritikai „jellemtelenség” ostromozásának szenteli. Keményhez hasonlóan a reformkori kritikai élethez viszonyítja jelenének állapotát, s hasonlóképpen a nemzet fejlődésére gyakorolt hatása miatt kárhoztatja azt („Ki a nemzeti műveltség és művelt nemzetiség eszméjének fontosságát nem fogja föl, s azon döntő befolyást, mit rájuk az irodalom bármely ága s a kritika

¹³ GYULAI PÁL, *Polemikus levelek* = GYULAI 1854–1861, 253; Uő, *Megint a kritikáról* = Uo., 393.

¹⁴ A nemzeti irodalom „felhatalmazásáról” a humoros irodalomtól való részleges eltekintés kontextusában lásd: DÁVIDHÁZI Péter, „*És ki adta neked ezt a hatalmat?*” = D. P., *Per passivam resistentiam (Változatok hatalom és írás témájára)*, Bp., Argumentum, 1998, 19–26.

¹⁵ KEMÉNY Zsigmond, *Élet és irodalom* = K. Zs., *Történelmi és irodalmi tanulmányok*, 2 köt., Bp., Franklin, 1907, 314–315.

gyakorolnak, nem érti, annak én itt, e tárcza szűk hasábjain, hiába magyaráznám”). „Epés” kritikusként éppen azért támadja a *Pesti Naplót*, mert a „nemzeti hiúság tömjénezése” elbizonytalanítja az olvasókat, az ennek szellemében született cikkek „izlését rontják, fogalmait összevarják.”¹⁶ A kritika ugyanis Gyulai megfogalmazásában „egyik tetteges módja ez érzelmezek kifejezésének, mely magában ugyan irodalmi emelkedést nem szül, de elősegít (...), vágy és törekvés az irodalom belterjű emelkedésért, mellyel annyi szent érdek van kapcsolatban.”¹⁷

A kritika megteremtésének igénye etikailag meghatározott, „szent érdekből” ered. Az ilyen kritika felhatalmazása pedig érvényes bizonyos nemzetkarakteri jegyek megváltoztatására is. A Szász Károlynak felelő (a *Szépirodalmi szemlét* és a *Néhány szót a kritikáról* ért támadásra válaszoló) *Megint a kritikáról* a kritika tekintélyének hiányát az előbb említettek mellett abban látja, hogy a magyar közönség ellenséges az

¹⁶ GYULAI Pál, *Szépirodalmi szemle*, I. = GYULAI 1854–1861, 82–83., 85. Később is hasonló indokokkal kárhoztatja a kritika hiányát. Például az Egressyvel folytatott vitában, ahol a „becsülete és furkósbotja” nélküli magyar irodalomkritikáról azt írja, hogy „megbetegedett, berekedt, elrejtőzött a nyavalyás, s csak ott mutatja magát, hol nem veszik észre.” Uő, [Vita Egressy Gáborral] = Gy. P., *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, 179. Vagy Szász Károllyal vitatkozva, visszautalva a *Szépirodalmi szemlében* tett kijelentésire: „Ezelőtt hat évvel hosszasan kimutattam volt egy nagy tekintélyű lap irodalmi elvtelenségét. Azóta nem sokat változtak viszonyaink.” (Uő, *Megint a kritikáról* = GYULAI 1854–1861, 361–362.)

¹⁷ Uő, *Szépirodalmi szemle*, III. = GYULAI 1854–1860, 141. A *Szépirodalmi Lapok* felfüggesztését (valójában megszűnését) bejelentő írásban (1853) így köti össze a kritikát az irodalommal és a nemzettel szembeni kötelességekkel: „Mi most is azt hisszük, hogy sem haszontalan fáradság, sem haszontalan pedáns szerep az irodalom és művészet komoly érdekeit szolgálni; mert ezek a valódiak s csak ez alapon tehet mindkettő nagy szolgálatot a nemzetiségnek, mely elvégre is nem értelem nélküli frázis, hanem öntudatra emelt és vérré válандó eszme.” Uő, *Befejezésül* = Gy. P., *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, 298. Beöthy Zsolt 1910-es, a Kisfaludy Társaságban elmondott beszéde ezt az elképzelést egyszerűsítette le: Gyulai a „nemzeti lélekből” táplálkozó „nemzeti kultúrát” a „nemzeti örök legmélyebb és leggazdagabb forrásának” tekintett irodalom fejlesztésével szolgálta. BEÖTHY Zsolt, *Gyulai Pál és nemzeti műveltségünk* = B. Zs., *Romemlékek*, 2. köt., Bp., Franklin, 1923, 224.

egyszer már elfogadott véleményt vitató kritikával szemben: „A mit a mi nemzetünk elhisz, az el van hive, a mit megszeret, az megvan szeretve, legyen eszme, személy, könyv vagy intézmény, s nem igen állhatja, ha bonczolni merészlik.” Ezért fakad ki Gyulai, hogy bár nem baj, hogy a magyar nemzetből hiányzik a németek filozofikussága, „de azért még sem ártana neki egy kis kétely, egy kissé nagyobb adaga a bonczoló szellemnek.”¹⁸

Gyulai irodalommal, irodalomkritikával foglalkozó írásaiban azonban a nyílt nemzetkarakterológiai érvelés meglehetősen ritka, hiszen a kritika hiányának egyik okaként éppen a nemzeti hiúság tömjénezését említi. Egyetlen nagyon jelentős kivétel a *Szépirodalmi szemle* második részében olvasható, ahol az eposz időszerűsége melletti legfontosabb érv nem is a társadalmi-gazdasági elmaradottságból fakadó, a regényre még meg nem érett közönségre hivatkozás, hanem a nemzeti karaktert meghatározó múlt- vagy hagyománytisztelet. Gyulai itt többes szám első személyre váltva írja le, miért időszerű az eposz, s hivatkozási alapja a nemzethez való tartozás ténye, ami még a világos megfogalmazás máshol hirdetett követelményét is felfüggesztheti:

Talán nem tudom magamat elég világosan kifejezni, de *érezem, hogy igazam van*. És ez az érzés, ha ugyan olvasóim nem fogják eléggé határozott eszmének elfogadni, némi humoros és fájó élmények, de viszonyainak és olvasó közönségünket illetőleg mindenesetre tényleges tapasztalatok eredménye.¹⁹

Csak e közös alapra való hivatkozás után következik az eposz időszerűségének taglalása. Gondolatmenetének ezen a pontján aztán átvált a műfaji megközelítésre s a megelőzőktől szinte függetlenül néhány mondatban kitér a verses regényre:

Vagy ha költőink némelyike nem bír elég érzékkel mindehhez... miért ne írjon verses regényeket, szabad tért engedve a tájfestések, idylli érzések vagy az erős szenvedélyek, akár az ironia lyrai hangulatának?²⁰

A *Romhányi* műfaja, a verses regény tehát olyan, etikailag meghatározott érvrendszerben kerül elő, amely a nemzet fejlődésének szolgálatához köti irodalom és kritika megközelítését (amivel nem kizárja, hanem

¹⁸ *Megint a kritikáról*, 384.

¹⁹ *Szépirodalmi szemle*, II. 98. (Kiemelés tőlem – Z. K. Z.)

²⁰ *Uo.*, 101.

annak függvényévé teszi az esztétikai megközelítést). Ha nem is egészen világos, hogy Gyulai szerint milyen viszonyban van az eposz és a verses regény, a nemzeti irodalommal szemben támasztott igényeket a verses regény is beteljesíti, bár kevésbé kell szem előtt tartania azokat az etikai elvárásokat, amelyek az eposz számára kötelezők és szavatolják annak időszerűségét. A kritikát és a verses regényt így Gyulai kritikái szerint etikailag megalapozott követelmények és az ezeket szolgáló, ezeknek sokszor ellentmondani látszó esztétikai szempontok határozzák meg.

Milyen összefüggés áll fenn Gyulai kritikusai önszemlélete és töredékes verses regénye (és verses regényének töredékessége) között? Míg a nemzeti irodalom fejlődését (az irodalom nemzetiségét) a leghatékonyabban szolgáló eposzhoz képest az irodalomkritika csak közvetett hatást tud elérni, addig a *Romhányi* a nemzeti karakterre való közvetett vonatkozás révén képes egyfajta eposzpótlékként szolgálni. Ez a humor fogalmával meghatározható organikus vonatkozás²¹ ugyanakkor nélkülözi az eposzi közvetlenséget (naivitást), mivel része a kritikától is megkövetelt tudatos önszemlélet.²² Ez az etikailag deformált (egyértelműsített) irónia lehetőséget ad a távolságtartásra (a saját nemzeti irodalommal, annak esetleges hibáival szemben), ugyanakkor éppen a sajátként elismerés révén fenntartja – ha nem is a maga részére – a nemzeti irodalom problémái megoldásának lehetőségét (a bíráló attitűd révén). A humoros viszony révén az elbeszélő számára egyszerre jelenik meg etikai kényszerként a saját nemzeti jegyek kritikával illette és a hozzájuk való ragaszkodás (a humor a 19. századi magyar irodalomban nemcsak az irónia világnézetileg „pozitívabb” formája, hanem a magyar nemzeti karakter alapvető sajátossága). A nemzeti műveltség emel-

²¹ A verses regénynek a humor 19. századi felfogásai által meghatározott fogalmáról lásd: Z. Kovács Zoltán, „Kettős fiók” vagy „ördögi kör”? *Humor és irónia kapcsolatának kérdései Arany János Bolond Istókjának értelmezésében* = Z. K. Z., „Vanitatum vanitas” maga is a humor, Bp., Osiris, 2002, 220–242.

²² Bár a *Szépirodalmi szemle* vonatkozó részében a verses regény fogalma nem kapcsolódik össze a nemzetkarakterrel, ez az állítás igazolható a szöveggörnyezettel, aminek alapján az „idegen” regénnyel szemben a verses regény az irodalom nemzeti regiszterébe sorolható: ahogy említettem, az eposz időszerűségét és a regény korai voltát állító gondolatmenet a műfaj időszerűségét erőteljesen a nemzeti karakterhez és az ennek keretében értelmezett közös múlthoz köti, részben a szerző „humoros és fájó” érzéseire hivatkozva.

sének imperatívusza és a kritikusi reflexió elfogulatlansága (amely az „epésséghez” vezethet) kettős követelményt alkot: Gyulai szabadságharc utáni írói–kritikusi pozíciója éppen az ellentéte az arisztokrata Telegdi-ének a szabadságharc alatt:

Sem honja ellen, sem honáért
Nem foghat fegyvert, csak magáért
S magának élhet egyedül,
Oly önzőn, mint önzetlenül.

(II. 16.)

A kritikusi epésséget, ahogyan a verses regény elbeszélőjének iróniáját is, mindig a kritikusi-szépírói vállalkozás etikuma legitimálja és egészíti ki (másképpen fogalmazva: az irodalomkritikus „epéssége” és a szépíró verses regénye egyaránt a nemzeti karakterhez kötődő humor etikai meghatározottságához kötődik). Gyulai szépprózájával összevetve a *Romhányi* humoros volta közelebb áll a kritikáknak a nemzeti műveltségért aggódó etikai hangoltságához.²³ A *Romhányi* képes úgy képviselni a nemzeti önismeret fejlesztésére irányuló, a Gyulai-féle kritikák meghatározó etikai szolamát jelentő célokat, hogy a verses regény alapvető jellemzőjének tekinthető elitizmusa révén inkább csak lehetőségként tartalmazza a regényt és novellát jellemző nyitottságot, szabadságot. Az irodalmi narratíva és a nemzeti narratíva kapcsolatának az azonosulás és a kritikus viszonyulás kettősségében való felfogása lehetőséget ad arra, hogy az irodalomtörténeti vizsgálódás a verses regény fogalmát ne pusztán műfaj(történet)i fogalomként kezelje.

Az ebben a kettősségben konstituálódó kapcsolatból kiindulva a verses regény az irodalom és etika kapcsolatának kérdéseire reflektáló szövegegyüttesként jelenhet meg. Az ilyen megközelítés lehetőséget

²³ Az 1850–1860-as években írt „vázlatok és képek” között megtalálható az önmaga által a humor fogalma révén értelmezett „beszély” (*Egy régi udvarház utolsó gazdája*), a nemzeti sors humorosságával értelmezhető novella (*Három beteg*), a nemzeti sajátosságok ironizálódása (*Glück–Szerencse úr*), a drámai monológ (és az *Othello*val való intertextuális játék) révén az ironikus eldönthetelenség irányába mutató mű (*A vén színész*), az éppen komolyságra törekvésével komikus hatást kiváltó „humoros” karakter története (*Az első magyar komikus*).

teremthet arra, hogy olyan kortárs műveket, mint Térey János *Paulusa*, verses regényként közelítsünk meg, anélkül azonban, hogy e műveket anakronisztikusnak bélyegeznénk vagy számon kérnénk rajta a műfaj klasszikusai képviselte jegyeket. Miképpen értelmezhető mindezek alapján a *Romhányi* mint verses regény töredékessége? A *Romhányi* esetében a töredékesség nem-intencionált voltáról való filológiai tudás szerencsésen kizárja az értelmezésbeli problémák moralizáló kikerülését. Ezzel pedig nyilvánvalóvá teszi a töredékesség értelmezésének az értelmező döntésére alapozottságát, etikai jellegét. A már említett újabb értelmezések már nem a történet befejezésével foglalkoznak, hanem történeti (műfaj- és eszmetörténet) és poétikai okokat vesznek sorra: Dávidházi Péter az elbeszélő distanciáját hiányolva jut arra a következtetésre, hogy „ez a vállalkozás szerzőjének sem alkatával, sem világnézetével, sem költői tehetségének természetével nem állt összhangban”;²⁴ Imre László ugyanakkor abban látja a *Romhányi* jelentőségét, hogy a verses regény Gyulai számára a szubjektív állásfoglalás lehetőségét biztosította (ami mind a kritikusai, mind a prózáírói gyakorlatban korlátozottabb volt).²⁵

Ha kiegészítjük ezeket a szempontokat a verses regény fogalmát jellemző kettős meghatározottsággal (nemzeti érdek és kritikai reflexió), akkor a mű lezárását nem a Kossuth és Görgey szerepéről zajló vitában, hanem e vita és a vitát követő teázás viszonyában láthatjuk. A társaságban mindaddig melankolikus Romhányi a Kossuth–Görgey-vitában váratlanul Görgey mellé áll, ami Gyulai kritikusaiban részben az azonosulás ünneplését, részben pedig – a verses regény műfaji elvárásait figyelembe vevőknél – a példázatossá tétel bírálatát váltotta ki. A *Romhányi* szövege azonban nem a vitával ér véget,²⁶ hanem a vita lecsendesülését követő eseményekkel:

De messze tértem, térjek vissza.
A társaság kifáradott,
Már enyhítő theáját issza,
Bevégzé a heves napot...

(IV. 23.)

²⁴ DÁVIDHÁZI 1974, 501.

²⁵ IMRE 1974.

²⁶ Még Imre László alapos elemzése szerint is „[e]gy ilyen összejövétel fejeződik be a Kossuth–Görgei vitával, s ezen a ponton szakad meg a mű.” (IMRE 1974, 491.)

A kifáradás metaforája pedig nem az elbeszélő–Romhányi kapcsolatra utal, hanem a konzervatív-arisztokrata Telegdi 1848–1849-es kiúttalanságra, közvetve pedig a kiegyezésre:

Ohajtja, bár egy egyik se győzne,
Mert vesztni fog, bizony, ki nyer;
Bár kifáradva, kiegyezve
Dölhetne el a régi per.

(II.19.)

Ez nem a Telegdi-féle törekvésekkel való azonosulást jelenti, sokkal inkább a különböző nézőpontok figyelembe vételének kényszerét.²⁷ Mivel a negyedik énekben leírt vita a különböző nézőpontokat egymással közvetíthetetlennek mutatja be, ez a szövegen belüli visszautalás kiemeli az utolsó szakasz jelentőségét, amennyiben a megoldáshoz legközelebb a kifáradással összefüggésbe hozott kiegyezést, az „enyhítő theáját” ivó társaságot mutatja be. Bár a távolságtartás–egyensúly lehetetlennek tudott (humoros) egyensúlya az azonosulás javára bomlik fel (Romhányi és a narrátor közelsége), a történet során felmerült kérdések megoldás nélkül maradnak.

A *Romhányiban* felmerült nézőpontok egyértelműsítését vagy szétaszalazását tovább nehezíti a nemi identitás eleve problematikus kérdésként való kontextusba vonása. A politikai vélemények-elkötelezettségek (férfi) világa nélkülözi a megoldást (kiegyezést), ugyanakkor a másik (női) világ sem szolgál feloldással, helyette csevegéssé, pletykává oldja és idegen nyelvre fordítja (félre beszéli) a kérdéseket:

²⁷ Kosztolányi Dezső a kritikusi mivoltnak etikai készletesként való érvényesítése miatt tartja ünneplendőnek Gyulai Pál nyolcvanadik születésnapját: „Gyulait a bírálás benső szüksége vitte a kormánypárt padjára, s állította oly gyakran a nemzettel szembe (...). A satíra, a gúny, a kárörvendés és a morál mindég a jobbpárton volt. Gyulait ez a bírálati vágy csábította lassan, de határozottan a jobboldalhoz...” KOSZTOLÁNYI Dezső, *Gyulai Pál* = K. D., *Írók, festők, tudósok*, Bp., Szépirodalmi, 1958, 21–22.

A nők, kik eddig hallgatának
S csupán tapsoltak olykoron
Egy-egy szónok heves szavának,
Mint hajdan fenn a karzaton,
Pihent ajkkal csevegni kezdek,
Dicsérnek, szemrehányást tesznek
S pletykálnak is azon felül...
Magyarba oltott németül.

(IV. 23. 5–12.)

A *Romhányi* befejezése (ami magában foglalja befejezés-nélküliségét, töredék voltát) a nemi identitás és az igazság kérdéseinek párosítása révén a jelentést a másakra vonatkozó kérdések hálózataként teszi megközelíthetővé. A férfiként és nőiként megjelenő szerepek között az irodalomtörténeti értelmezés etikai tétje hasonlóvá lesz a Gyulai-féle polemikus kritika dilemmájához: az értelmezőnek egyszerre kéne narratíva alkotására képes politikusnak (és ideológiailag elfogult vitapartnernek), valamint a párbeszéd kedvéért a saját álláspontját is feladó beszélgető félnek lennie. A Gyulai-féle kritikát és Gyulai verses regényét is meghatározó kettős, ideológiai-kritikai kényszer a *Romhányi* értelmezésének több szintjén is megfogalmazható, anélkül, hogy a töredékesség egyértelmű magyarázatra lelne. A *Romhányi* értelmezőjének azzal kell szembesülnie, hogy az irodalomtörténeti értelmezések nem hogy nem következmény nélküliek, de ezek a következmények már meg is történtek.